

Könyvtár 2.0

Szubjektív fogalomrakosgatás ide-oda

Kedves Kollégák! A vitát elősegítendő szeretnék néhány gondolatot felvillantani a Könyvtár 2.0 mindennapi munkánkban való használhatóságáról és ennek követelményeiről. Rögtön egy eretneknek ható mondattal szeretném kezdeni: „a könyvtáros nem informatikus és az informatikus nem könyvtáros”. És ez így van jól. Véleményem szerint, ha azt el tudjuk érni, hogy minden könyvtáros képzett, magabiztos számítógép-használó legyen, akkor elégedettek lehetünk.

Értelmezzük tehát a Könyvtár 2.0-t a helytörténet szemszögéből az alábbi három jellemzőt figyelmesen megnézve:

- használóközpontú
- multimédiás
- közösségi

Nem új fogalmakról van szó. A hagyományos helyismereti könyvtári szolgáltatás is használóközpontú, multimédiás és kifejezetten közösségi. Ebben rejlik a megvalósítható kiindulópont az on-line szolgáltatások felé. Intézményenként változó a könyvtári dolgozók informatikai gyakorlata, és itt kifejezetten a gyakorlatot emelném ki és nem az „elméleti tudást”. A Könyvtár 2.0-nak azon részei lesznek bevezethetőek az Önök intézményében, amelyet a könyvtárosaik napi rutinnal, a privát életükben is használnak. Melyek lehetnek ezek?

- e-mail
- internetes űrlap
- blog
- chat, icq, gaim, MSN, skype, ...
- iwiw
- üzenőfal
- tagek (címkék, jelölések)(indexelés)
- kosár fogalom kiterjesztése
- moderálás, szelektálás

Kérem, gondolják meg, hogy a fentiek közül hányat használnak nap mint nap? Hány olyan könyvtáros van az intézményükben, aki ezeket ismeri, használja? Hány olyan látogatója, olvasója van a könyvtárának, aki ezeket használná?

Specifikusan a helytörténetre, helyismeretre vetítve vessük össze a könyvtári munkafolyamatok hagyományos és internet adta lehetőségeit.

1. Helytörténeti **állomány gyarapítása**. Kitől–mit–hogyan lehet megszerezni? Van-e rá elég pénzünk? Tudjuk-e mindig, hogy mi az, ami megjelent és a gyűjtőkörünkbe tartozik? Az olvasó bevonása a rendelésbe az első lépés lehet, amellyel nyithatunk az olvasóink felé. Hagyományos módon már

mindenhol ott lehet a dobozka, amelybe az olvasóink bedobhatják a beszerzésre vonatkozó kéréseiket.

Innen már csak egy lépés a könyvtár honlapjára kitenni egy menüpontot, ahol beszerzési javaslatot tehetnek az olvasóink. (Pl.: www.vk-sopron.hu oldalon az Online szolgáltatások/Beszerzési javaslat menüpont)

Ha a könyvtárnak van honlapja, akkor pillanatok alatt nyithatunk az olvasók felé egy ilyen szolgáltatással.

2. Ha túl vagyunk a beszerzésen, mindenhol következik a **tárgyi, formai fel-tárás**, amelynek eredménye egy rekord. Ez a rekord jó esetben bekerül egy közös adatbázisba, ahonnan mindenki tovább töltheti a saját rendszerébe. De milyenek ezek a rekordok? Bármelyik közös rendszerben keresnek, biztos, hogy találnak redundáns adatokat. Elképzelhető, hogy már itt belép az olvasónk? Commentelheti-e az itt talált rekordot, ha pl. helyesírási hibát talál benne. Akarjuk? Hogyan teheti meg?
  - Személyesen, ha kideríti, ki tudja deríteni, kitől származik a rekord.
  - Telefonon, mert az mindenhol van.
  - E-mailben, amit megszerezhet a könyvtárban vagy a könyvtár weboldala-n.
  - Leírhatja a saját blogjában; – de azt ki olvassa el?

Ha eljut hozzánk az olvasónk visszajelzése, akkor megtörténik-e a javítás, és kap-e erről visszajelzést az olvasó? Van-e a panaszkezelésre könyvtárunkban kialakult és követendő mechanizmus hagyományosan vagy interneten?

3. De menjünk tovább a könyvtári munkafolyamatok szerint. Letöltöttük a jónak talált rekordot egy adatbázisból, benne van a saját adatbázisunkban, és készen állunk arra, hogy az olvasó ezt keresse, használja személyesen a könyvtárban vagy távolról, internet segítségével. Ha a helyismereti adatbázist használó olvasónk az adott szakterület szakértője, és lenne még néhány ötlete például új tárgyszavak hozzárendelésére – mi történik? Hagyományosan a könyvtáros figyelmét felhívja erre, aki illeszti a fogalmakat a saját rendszeréhez, tezaszűzéhez, és beemeli a könyvtári rendszerbe.
  - On-line módon történhet-e ez? Hogyan? Alapesetben kétféleképp:
    - cenzúrázatlanul/moderátlanul, szabad hozzáféréssel,
    - cenzúrázottan/moderáltan.

Szerintem nincs olyan könyvtáros, aki cenzúrázatlanul odaengedné könyvtár használóit a katalógusához, tehát ezt a lehetőséget vessük el.

Ha a moderálást nézzük, több problémával is szembe kerülünk:

Hogyan adhatunk lehetőséget az olvasónak?

- minden rekordhoz hozzárendelünk egy szövegdobozt,
- vagy e-mail kontaktot, ahol e-mailt lehet küldeni,
- vagy icq számot, ahol meg lehet találni az éppen szolgálatot teljesítő könyvtárost,
- vagy űrlapot, amit ki lehet tölteni.

Számos lehetőségünk van. De! Ki fogja ezeket a javaslatokat

- fogadni,
- behasonlítani, ellenőrizni, megszünti,
- majd elhelyezni az adatbázisban?

Van-e fogadóképes könyvtárosunk, elegendő kapacitásunk? Mekkora a könyvtárunk számára az ellenőrizhető – befogadható mennyiség az olvasók által küldött, javított adatokat illetően. Kalkulálni kell azzal is, hogy nem minden javaslat jóindulatú. Meg kell tanulni elfogadni az internetre jellemző anonimitást, azaz az ismeretlen ismerősök – arctalan segítők jelenlétét. Fel kell készülni a spamek kiszűrésére. Sajnos, számolni kell a levélszemétdömpinggel. Ezen kívül el kell fogadni, hogy előfordul majd az is, hogy „Pistike próbálkozik unalmában az 5/A-ból”, és kideríthetetlen, abszurd kérdést tesz fel, amelyre a válasz megkeresése rengeteg idő és munka.

A veszélyek ellenére is fontos, hogy nyissunk az új szolgáltatási formák felé. A spontaneitás alapja a jó internetes szolgáltatásnak. Néhány ötletet szeretnék felvillantani, hogy hol lehet a napi munkába bekapcsolni az internetet:

- helytörténeti chat-vonal kialakítása;
- helytörténeti bibliográfiakészítés;
- helytörténeti képadatbázis létrehozása, például „Küldj egy képet X. Y. személyéről!”;
- automata e-mail rendszerrel, ahol a feltett kérdésre tájékoztató könyvtáros válaszol;
- könyvtári tematikus ajánló blogok létrehozása;
- könyvtárunk iwiwre való feltétele.

Hova tovább... Nincs határ és lehetetlen az internetes szolgáltatások esetében. Ám amíg nem megy végbe a gondolkodásmódunkban paradigmaváltás, addig nem lesz a magyar könyvtárügyben Könyvtár 2.0 sem. Nem elég, ha van egy közösségben két-három olyan ember, akit felcímkezünk az „ért az informatikához” közhellyel. Olyan helytörténészekre, könyvtárosokra van szükség, akik napi rutinnal használják az internet és az adatbázisok adta lehetőségeket, amelyeket spontán és „no name” módon képesek valamilyen cél köré megszervezni.

Az új fogalmak, szolgáltatások bevezetése során egy dolog biztos megtörténik hagyományosan és interaktívan: **az olvasónak igénye – véleménye lesz, és ennek hangot is ad.**

Mit tehetünk? Figyeljünk az új könyvtárhasználói igényekre. A hagyományos véleményláda mellé tegyünk a honlapunkra egy üzenőfalat. Reagáljunk a kritikákra, még akkor is, ha névtelenek. Készüljünk fel arra is, hogy sok az érdeklődő, próbálkozó és nem utolsó sorban nagyon felkészült gyermek a képernyők előtt.

Orbánné Kalmár Judit

Jelentés az iskolai (kollégiumi) könyvtárakban 2006-ban végzett könyvtári szakfelügyeleti vizsgálatról

I. A PROGRAM MEGTERVEZÉSE, A VIZSGÁLATSZERVEZÉS ÉS MENETE

A 2006-os esztendőben, a 2004. évi vizsgálatok után másodszer kerülhetett sor az iskolai (kollégiumi) könyvtárakban a 14/2001. (VII. 5.) NKÖM rendelet szerinti szakfelügyeleti vizsgálatokra. Noha mindkét vizsgálat alapvetően a rendelet előírásai szerint zajlott, mégis voltak formai különbségek a két eljárás között.

A rendelet 3. § (4) bekezdése szerint „A szakfelügyeleti vizsgálatot a közoktatásról szóló törvény szakmai ellenőrzés lebonyolításáról szóló rendelkezéseinek megfelelően kell megszervezni”. Ezt a jogszabályi helyet 2004-ben oly módon sikerült érvényesíteni, hogy az OM a 2004. évi költségvetés terhére kiírta a „SZAK 2004” elnevezésű pályázatát a közoktatási intézmények fenntartói számára, amely pályázatnak egyik tartalmi eleme volt az iskolai könyvtárakhoz kötődő pedagógiai szakterület szakmai ellenőrzésének lehetősége. A pályázaton valamennyi pályázó, mintegy hetven fenntartó (zömmel önkormányzat) nyert, s összesen 101 iskolai (kollégiumi) könyvtár ellenőrzésére kerülhetett sor.

Az OM közigazgatási államtitkára felkérte a nyertes pályázókat, hogy lehetőség szerint olyan szakértőket kérjenek föl az ellenőrzés végzésére, akik jogosultak könyvtári szakfelügyelet tartására is. Ezzel megnyílt a lehetősége, hogy a NKÖM könyvtári főosztálya megbízhassa a vizsgálatot végző szakértőket a szakmai ellenőrzés mellett szakfelügyeleti vizsgálat tartásával is. A szakértők munkájukat alapvetően a közoktatási törvénynek a szakmai ellenőrzésről szóló 107. §-a szellemében szervezték meg, tartalmilag pedig a kulturális miniszter által kiadott *Szempontrendszer* alapján végezték. A komplex vizsgálat szervezője, bonyolítója – a NKÖM könyvtári főosztályával kötött megállapodás nyomán – az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum volt. A vizsgálatok eredményéről beérkezett kérdőíveket és szöveges jelentéseket az intézmény két munkatársa, Celler Zsuzsanna és Csík Tibor dolgozta fel, és készített belőlük összegző, értékelő jelentést. Ez a dokumentum megjelent a *Könyv és Nevelés* 2005. évi 4. számában.

A 2006-os vizsgálatok előkészítésének kezdetén kiderült, hogy nem lesz esély a korábbihoz hasonló, pályázati kiírás nyomán megszervezhető komplex vizsgálatra. Mivel azonban minden érdekelt számára nyilvánvaló volt, hogy az iskolai könyvtárak munkájának korrekt megítélése csak a kettős vizsgálat alapján valósulhat meg, más utat kellett keresni. Az OPKM (Balogh Mihály főigazgató) 2005. augusztus 31-én azzal a javaslattal fordult az OM tanügy-igazgatási főosztályvezetőjéhez, Czimer Lászlóhoz, hogy a szaktárca ismét teremtse meg legalább száz iskolai könyvtár szakmai ellenőrzésének anyagi és szakmai feltételeit, hogy a két

évvel korábbi vizsgálatnak megfelelően lehessen eljárni 2006-ban is. Mivel ez a lehetőség végül nem nyílt meg a vizsgálat előkészítői számára, 2005. november 7-én az OM közoktatási helyettes államtitkárát, Sipos Jánost kereste meg levelével az OPKM főigazgatója. Levelében arról kért hivatalos jogszabály-értelmezést és szakmai állásfoglalást, hogy vizsgálhatja-e a szakfelügyelet az iskolai könyvtárakban a 11/1994-es MKM rendeletnek az iskolai könyvtárak működéséről, tevékenységéről szóló előírásait. Másképpen fogalmazva: kiterjedhetnek-e a szakfelügyeleti vizsgálatok a kulturális miniszter által kiadott szempontrendszer valamennyi pontjára, jelesen azokra is, amelyek közoktatási (nem könyvtári!) jogszabályokra vonatkoznak. Sipos János helyettes államtitkár – a tanügy-igazgatási főosztályvezető e tárgyban írt feljegyzése alapján – pozitívan nyilatkozott. Így megnyílt a lehetősége annak, hogy 2004 után 2006-ban is komplex vizsgálat történjen a kiválasztott iskolai könyvtárakban. Sajnálatos módon azonban erre csak az OM anyagi hozzájárulása nélkül kerülhetett sor, tehát a szakértők a szakfelügyeleti feladatukat a NKÖM-től biztosított díjazás ellenében, míg a szakmai ellenőrzés – lényegesen szerteágazóbb feladatát – díjazás nélkül, „társadalmi munkában” teljesítették, amiért köszönet és elismerés illeti valamennyiüket.

II. A SZAKFELÜGYELŐI JELENTÉSEK ÖSSZEGZÉSE, ELEMZŐ ÉRTÉKELÉSE

1. A könyvtár részvétele a könyvtári rendszerben

A kérdőív 43–48., valamint 50. pontja foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. A kitöltött adatlapokból és a szakfelügyelői jelentésekből kitűnik, hogy technikai eszközeiket illetően a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás igénybevételére felkészültebbek a könyvtárak, mint a saját gyűjteményükből történő esetleges szolgáltatásra. Szolgáltató képességüket egyébként kiterjeszti annak a lehetősége, hogy az iskola más részein működő eszközöket (internet, másoló, szkennerek, fax) is igénybe vehetik szükség esetén.

Sajátos tapasztalata volt a szakfelügyelőknek, hogy a könyvtárosok ez irányú ismeretei – noha megvannak – leginkább passzívak. Általában hagyományos módon, saját gyűjteményükből, esetleg nyomtatott forrásokból tájékoztatnak, és nem vagy alig élnek a nagy, központi adatbázisok biztosította lehetőségekkel. Az ODR szolgáltatásainak propagálása is inkább élőszóban történik.

A könyvtárak alig több mint fele szerepel kérő könyvtárként, és kevesebb, mint fele szolgáltatóként. Ezen belül is felűnően alacsony a tényleges forgalom: az átlag 14 kérés és 7 szolgáltatás. (Az összes vizsgált könyvtárra vetítve: 7 kérés és 3 szolgáltatás!) Ugyanakkor még mindig prosperál a könyvtárközi kölcsönzés „kőkorszaki” technikája, amennyiben egy-egy könyvtáros személyesen hozza el a település más könyvtáraiból – zömmel a pedagógus kollégák számára – a keresett és általa felkutatott dokumentumot (legtöbbször könyvet).

Az iskolai könyvtárosok véleménye szerint számukra a legfontosabbak a megyei pedagógiai szakkönyvtári szolgáltatások, ezért könyvtárszakmai kapcsolataik is abban a vonatkozásban a legélőbbek. Az együttműködés leginkább dokumentált területei: képzés, továbbképzés, tapasztalatcsere, egyéb szakmai rendezvény. Ép-

pen ezért aggasztóan leépülőben van azoknak az iskolai könyvtáraknak a szakmai kapcsolatrendszere, amely területeken a közelmúlt átszervezései megszüntették a megyei pedagógiai intézeteket, vagy akár csak az intézet a szakkönyvtárát, esetleg csak a szolgáltatásait.

Fontosnak minősülnek, s az előző helyeken különösen felértékelődnek az iskolai könyvtárak egymás közötti kapcsolatai, s a könyvtárosok részvétele a területi és szakterületi szakmai szervezetek életében. Ennek az üdvözlőnek tűnő megoldásnak viszont az szab gátat, hogy az egyszemélyes könyvtárban dolgozó kolléga nehezen mozdulhat ki munkaidőben a könyvtárból, a léépítések miatti félelmében nem is mozdul szívesen, még ha a közoktatási törvényben rögzített munkarend erre elvben biztosítaná is a lehetőséget számára.

2. A dokumentumok védelme és nyilvántartása

A szakfelügyelői jelentésekből két „hagyományos” gond bontakozik ki e kérdéskörön belül. Az egyik az alapnyilvántartások vezetésének anomáliáiról szól. Csak a vizsgált könyvtárak alig több mint felében vezetnek egyedi és csoportos leltárkönyvet is. A számadatokon túl további gondokról is beszámolnak a szakfelügyelők: több helyen külön leltárkönyvekben vezetik a különböző típusú dokumentumokat, sőt az is előfordul, hogy többször újra indul a leltárkönyvek sorozásának, ami azt jelenti, hogy a könyvtáros személyének változásakor a könyvtárban talált állapotok késztették a könyvtárost arra, hogy újból fogjon hozzá az állomány nyilvántartásba vételéhez. Itt jegyezzük meg, hogy bár terjedőben vannak az iskolai könyvtárakban azok az integrált számítógépes programok, amelyek az állomány feltárása mellett a nyilvántartására is alkalmasak, sajnos – idő és pénz, olykor a kellő szakértelem híján – nagyon lassan halad az állományadatok át- vagy feltöltése. Ugyanakkor szomorúan tapasztaltuk, hogy bár a vizsgált könyvtárak 85 százalékában használnak ilyen programokat, de sajnos 14-félét használnak! Igaz ugyan, hogy ezek 60 százaléka a bevált és alkalmas SZIRÉN program, ám a többiek egy részének kiválasztásakor korántsem biztos, hogy a könyvtáros (ha ő választott egyáltalán!) meggyőzően biztos volt az adott program hosszú távú megbízhatóságában, alkalmasságában.

A másik generális probléma az állományok ellenőrzésével kapcsolatos. A vizsgált könyvtárak mintegy 15 százalékában legalább 15 éve nem került sor állományellenőrzésre, és csak alig több mint felében tartottak ellenőrzést az elmúlt öt éven belül. E ténynek néhány tipikus indoka kiolvasható a szakfelügyelői jelentésekből is, közülük kettőre érdemes különösen odafigyelni. Az egyik: a könyvtáros személyének gyakori cserélődése, amikor is rendszerint tételes átadás-átvétel nélkül történik meg a személyi változás. A másik: a számos könyvtáron kívüli letét gazdáltsága (különösen a szaktantermekben és a tanári szobákban lévő gyűjteményrészek esetében!), valamint a szabadpolcos könyvtári helyiségek más célú (pl. tanteremként!) történő hasznosítása illuzórikussá teszi az állomány megővését, és kérdéssé a könyvtárosnak a gyakorlatban is érvényesíthető felelősségét.

Viszonylag friss, de annál neuralgikusabb problémája az iskolai könyvtáraknak a tankönyvek nyilvántartása és megőrzése. Különösen a tartós tankönyv–ingyen

tankönyv fogalmak megjelenésével váltak nehezen kezelhetővé a tankönyvek. Egyrészt már maga az is gond, hogy az állománygyarapodás értékének közel fele ma már a tartós használatba adott tankönyvek értékéből adódik. Másrészt a tisztázatlan hatáskörök miatt gazdasági szempontokat próbálnak érvényesíteni a könyvtárosokkal – „kívülről”, a gazdasági szervezetek részéről! – a különböző tankönyvek nyilvántartási szisztémájában, így pl. tiltják a brosúra nyilvántartást olyan esetekben is, amikor ez az egyszerűbb megoldás lenne szakmailag indokolt.

Az éves átlagos gyarapodás és átlagos törlés aránya 1,4 az 1-hez, ami szolid fejlődést mutat ugyan egy-egy könyvtár esetében, azonban nincs megnyugtató adatunk arról, hogy egyrészt az átlag 20000 dokumentum körüli állomány „korfája”, avultsági rátája milyen; másrészt hogy az évi átlagban 600 törölt dokumentumból mennyi az avulás miatti törlések aránya.

A szakfelügyelői jelentések szerint az iskolai könyvtárak negyedének van birtokában muzeális könyvtári dokumentum. Természetesen elsősorban a nagy múltú, korábban egyházi alapítású, ma ismét egyházi fenntartású gimnáziumokról van itt szó. zömmel ezekben található meg a közel százötven, 1701 előtti, valamint a mintegy 8500 kötetnyi 1850 előtti dokumentum. Néhány közgazdasági szakközépiskola is őriz muzeális dokumentumokat, főleg a jogelőd kereskedelmi és gazdasági szakiskolák régi szakmai gyűjteményeit.

Az új muzeális rendelet tulajdonképpen a vizsgálati tanév előtt jelent meg, érthető módon ennek tartalma, újszerű vonásaival együtt, a vizsgálat idején még kevésbé volt ismert az iskolai könyvtárosok körében. Éppen ezért kértük a szakfelügyelőket, hogy mindenütt hangsúlyozottan hívják föl a kollégák figyelmét a NKÖM rendelet előírásaira, különösen az archiválendő és archiválható tartalmú dokumentumok megkülönböztetésére, az itt felmerülő mérlegelési lehetőségre, a lehetséges dokumentumtípusok körének bővülésére, s a rendelet előírásaiból adódó szakmai és adminisztratív feladatok elvégzésének felelősségére.

3. A kulturális célú központi költségvetési támogatások felhasználása

A kérdőívek tanúsága szerint 16 iskola kapott ilyen támogatást a vizsgálati időszakban, mégpedig közel 400 000,- Ft-os átlag összeggel. Esetünkben a négy nyilvános szerepkörrel is bíró iskolai könyvtár, valamint a tizennyolc, muzeális dokumentumokkal is rendelkező könyvtár részben lefedi ezt a támogatási kört. Azért csak részben, mert a szöveges jelentésekből kitűnik: szakfelügyelőink néhány esetben nem kontrollálták kellő precizitással a kérdőívekben szereplő adatokat, így akadt keveredés a közoktatási és a kulturális célú központi támogatások ügyében. A jövőben erre (is) jobban oda kell majd figyelniük a szakfelügyelőknak. A támogatások felhasználása egyébként – a szakfelügyeleti jelentésekből kivehetően – rendben, az előírások betartásával történt meg.

4. Az iskolai könyvtárak létét igazoló dokumentum vizsgálata

Az előírások szerint az intézmény SZMSZ-ének tartalmaznia kell az iskolai könyvtár működési rendjét. A szakfelügyelők a könyvtárak 90 százalékánál álla-

pítozták meg ennek az előírásnak az érvényesülését. A szabályozásnak megfelelően, a könyvtárak gyűjtőköri szabályzatát 95,7 százalékban tartalmazza az SZMSZ melléklete. Ezek a mutatók még megfelelőek, azonban a gyűjtőköri szabályzatot már csak az intézmények kétharmadánál véleményezte az Országos szakértői névjegyzékben szereplő szakértő. Ez az eltérés a jogszabályi elvárásoktól már figyelemre méltóbb. Aligha tévedünk, ha azt feltételezzük az eltérés legfőbb okaként, hogy míg az előirtak szerinti szerepeltetés az SZMSZ-ben, s a gyűjtőköri szabályzat csatolása a dokumentumhoz „csak” vezetői-szakmai odafigyelés kérdése, addig a gyűjtőköri szabályzat szakmai véleményeztetése már anyagi következménnyel is jár.

Szabályozatlan, és ennek megfelelően rendszertelenül van jelen a könyvtár az intézmények alapító okiratában. Ahol szerepeltetik, ott mindenesetre általában nagyobb is a könyvtár intézményi presztízse, szakmai (pedagógiai) szerveződése az iskola munkájába. Előnyként ítélik meg az érdekeltek azért is a nevesítést az alapító okiratban, mert olykor fölbukkannak olyan – az iskolai könyvtárakra is értelmezhető – pályázati kiírások, amelyekben ez a tény pályázati feltételként szerepel.

Inkább könyvtár-pedagógiai kérdés már a könyvtári szolgáltatásoknak, a könyvtár pedagógiai kompetenciájának megfelelő szintű és mélységű dokumentálása az intézmények pedagógiai és minőségirányítási programjában. Sajnos, a gyakorlat arról tanúskodik, hogy ezekben a szakmai dokumentumokban jóval szerényebb a könyvtár említettsége, mint azt a korszerű pedagógiai módszerekből levezetett korszerű iskolai könyvtári szerepfelfogás megkívánná. E kérdés további boncolgatása azonban már túllép jelen dokumentum keretein, azonban jelzés értékű lehet egyes intézményfüggő iskolai könyvtári gondok, anomáliák értelmezésében.

Mindenestre szakfelügyelőink az iskolák dokumentumainak vizsgálatakor minden esetben, amikor erre szükség volt, felhívták az igazgatók figyelmét a jogszabályi előírásoknak vagy a szakmai ajánlásoknak megfelelő korrekciók szükségességére. Ezt a kívánalmat egyik szakfelügyelőnk tömören így fogalmazta meg: „Szen- teljenek nagyobb teret a könyvtáros sokrétű munkájának a dokumentumokban.”

5. A tanulóknak, pedagógusoknak megfelelő nyitva tartás biztosítása

Az iskolai könyvtár munkarendjét, ezen belül a kötelező nyitvatartási időt – a közoktatási törvény szabályozza. Ez teljes könyvtárosi munkaidőre számítva heti 22 óra. Esetünkben ez az időtartam mintegy általános kívánalomként volt vizsgálható, hiszen az ellenőrzött könyvtárak szinte kivétel nélkül legalább egy főfoglalkozású könyvtárostanár alkalmazásával működnek. A tényleges nyitvatartási idők általában korrelálnak is az alkalmazotti létszámmal, mindössze három helyen tapasztalhatunk szignifikáns eltérést a szabályostól: egy félállásban alkalmazott könyvtáros mindössze öt órát tart nyitva (az ott előirt 11 helyett!), további két könyvtárban pedig, ahol főállású szakember dolgozik, mindössze hat(!), illetve tíz óra a nyitva tartás – 22 helyett.. Valamennyi eltérés esetén jelezték szakfelügyelőink az iskola vezetésének az eltérés tényét, és javasolták annak korrekcióját, megféleltetését a jogszabálynak.

6. Az iskola oktató–nevelő tevékenységéhez szükséges különböző típusú könyvtári dokumentumok és az azok használatához szükséges eszközök, dokumentumok tartalmilag széles körének megléte

A vizsgálati jelentésekből kitűnik, hogy még mindig a nyomtatott könyv az uralgó dokumentumtípus az iskolai könyvtárakban. További elemzést igényelne, hogy vajon a nem hagyományos (audiovizuális és elektronikus) dokumentumok összesített 15 százalékos aránya vajon költségfüggő, esetleg a könyvtáros attitűdje áll a gyarapítási szemlélet háttérében, vagy – ami talán a leginkább valószínű – a használói (szaktanári) kereslet determinálja ezt a kedvezőtlennek minősíthető arányt.

További problémák forrása, hogy a hagyományos (bakelit) hanglemezek aránya az audiovizuális kontingensen belül viszonylag magas. Ezek – megfelelő lejátszó eszközök híján – sok esetben csak terhelik az állományt, azonban a kivonásuk gyakorlata ma még nem jellemző az iskolai könyvtárakban.

Míg néhány évtizeddel korábban azzal a problémával kellett megküzdenie a könyvtárosnak, hogy a periodikumok – a könyvtárat mintegy kikerülve – a tantestületekben, szaktantermekben, szertárakban „landolnak” az audiovizuális információhordozókat pedig az AV szaktanterem vonja magához, ma az a fő gond, hogy az elektronikus dokumentumok (CD-k, DVD-k) legfőbb gyűlőhelyévé az informatika szaktanterem vált. Sajnos azonban nem pusztán könyvtári letétként, ami akár természetes is lehetne, hanem anélkül, hogy a könyvtári állomány feltárt, visszakereshető részévé váltak volna.

A „makro” műfaji megoszlásuk viszonylag pontosan mérhető és kimutatható a dokumentumoknak. Erről mindenképpen érdemes annyit megjegyezni, hogy míg az utóbbi egy-másfél évtizedben – a vizsgált könyvtárakban is! – örömdetesesen közelített az optimális 20–70 százalékhöz a szépirodalom és a szakirodalom aránya, addig ma már aggasztó tendenciát mutat a tankönyvek és különböző tanítási segédletek arányának növekedése. Ezt szakfelügyelőink több helyütt is érzékelték és jelezték.

A gyűjtemény összetételének mélyebb tartalmi vizsgálatát, elemzését kívánná meg annak megnyugtató pontosságú megállapítása, hogy az adott iskolai könyvtár állományában a „dokumentumok tartalmilag széles körének megléte” valóban kielégíti-e az iskola oktató-nevelő munkájának, pedagógiai programja megvalósításának igényeit. Erre az elemzésre ez a vizsgálat természetesen nem vállalkozhatott, mint ahogy annak mérésére sem, hogy a látens (esetünkben az iskola különböző szakmai dokumentumaiban megfogalmazott) igényeknek mennyiben felel meg a könyvtár tényleges használata, pl. a pedagógiai programot lényegében megvalósító szaktanárok részéről.

7. Az iskolai könyvtár használati szabályzatának megfelelése a könyvtári törvény és az iskolai könyvtárra vonatkozó jogszabályok tükrében

A könyvtárhasználati szabályzatokkal általában nincs baj a szakfelügyelői jelentések szerint – természetesen leszámítva azt a néhány könyvtárat, ahol a szakfel-

ügyelő egyáltalán nem talált ilyen dokumentumot. A szabályzatokban rögzített előírások követik az iskolai könyvtárak használatára vonatkozó jogi előírásokat.

Más kérdés, hogy a szabályzatok sok mindenre kiterjedő tartalmának jelentősebb része mintegy „írott malasztként” szerepel, vagy egy jövőbeli használati szokásrend megelőlegezett kódexeként, hiszen maguk a használati szokások – ezt bizonyítják a kérdőívek is – meglehetősen beszűkültek és egyhangúak. Legkevesebben a könyvtárközi kölcsönzésről és az internet használatáról tettek jelentést, ugyanakkor viszonylag alacsony a gyakorisága – a könyvtárközi kölcsönzés el-
képesztően „szikár” adatai mellett – a könyvtárhasználati szakorák előkészítésének és a tankönyvek tartós használatba adásának. Az előbbi azért elszomorító adat, mert hiszen éppen ez a szolgáltatási forma definiálhatná leginkább az iskolai könyvtárak specifikus önazonosságát, utóbbi pedig azért meglepő és érthetetlen, mert a gyarapítási folyamatban egyre nyomasztóbban nő a tartós tankönyvek aránya, és természetesen mindinkább eluralkodnak a könyvtáros velük kapcsolatos adminisztratív feladatai. Mindezekhez képest a csekély szolgáltatási kvóta mintha azt az üzenetet hordozná, hogy megint egy szakmailag megkérdőjelezhető, kampányfű feladat, amely fölöslegesen terheli – ebben a formájában legalább is – a közoktatást, az iskolákat, az iskolai könyvtárakat.

8. A statisztikai adatszolgáltatásnak megfelelő nyilvántartás vezetése

Az iskolai könyvtárak a KIRSTAT (közoktatási intézmények statisztikai rendszere) adatszolgáltatói, miközben a kettős feladatkörű könyvtárak természetesen jelentik a kért adatokat a könyvtári statisztikai rendszer számára is. Elégé meglepő viszont, hogy a vizsgáltak közül két ÁMK könyvtára (miközben iskolai könyvtárként is funkcionál) nem szolgáltat adatokat a KIRSTAT számára.

A szakfelügyelők egy része e vizsgálat kereteit is kihasználta annak jelzésére, hogy ideje volna korszerűsíteni a KIRSTAT iskolai könyvtári adatait, továbbá meg kellene gondolni egy ABC-rendszerű adatszolgáltatási forma bevezetését. Ebben az „A” adatesoport a mindkét rendszer számára releváns törzsadatokat tartalmazná, a „B” csoport a speciális közoktatási adatelemeket, a „C” pedig a speciális könyvtáriakat foglalná magába, s az „AB” adatokat kapná a KIRSTAT, az „AC”-ket pedig a könyvtári statisztikai rendszer.

9. Egy osztály könyvtári célú foglalkoztatására is alkalmas helyiség megléte

A szempontrendszernek ehhez a pontjához elemeznünk kell a kérdőíveknek az iskolai könyvtárak alapterületéről, s a szolgáltató helyek számáról szóló adatait is. Jelen vizsgálatba bevont iskolai könyvtárak alapterülete általában eléri, illetve meghaladja az adott iskolatípusra jogszabályban [19/2002 (V. 8.) OM r.] előírt minimális alapterületi kritériumot. (Összesen csak három általános iskola könyvtára nem éri el az 52 négyzetmétert, vagyis az egy tanteremnyi méretet!) Ugyanakkor a könyvtárak fele nagyobb 104 négyzetméternél, vagyis feltehetően legalább két tanterem méretű helyiséggel rendelkezik. Ez a könyvtárméret már biz-

tosítja az elkülönített (szabadpolcos!) tároló, válogató, szolgáltató tér, illetve a legalább ugyanekkora, tehát egy osztály egyidejű foglalkoztatására alkalmas használati teret, amelyekben az átlagos olvasói (használói) hely 32,5.

Ugyanakkor még ezekben a jobb kondíciójú iskolákban is előfordul (ami a magyar iskolák egy részében létező gond!), hogy helyszűke miatt a délelőtti órákban csak elvi lehetőség van a könyvtári szakórák tartására, a gyakorlatban ilyenkor a könyvtárban (is) órarend szerinti tanítás folyik, nem könyvtári szakórák formájában. (Az utóbbi évek sajnálatos tanulólétszám-csökkenése megoldhatta volna ezt a problémát, azonban a hazai gyakorlat válasza erre a kihívásra rendszeren az iskola-összevonás vagy a pedagóguslétszám-csökkentés, ami igen gyakran egyúttal könyvtárpedagógus létszámcsökkentést jelent.)

10. Az állomány nagyobb részének szabadpolcos elhelyezése

A szabadpolcos tárolási rendszer mellőzése – különösen az állomány kurrens része, illetve a kézikönyvtár esetében – ma már nem jellemző az iskolai könyvtárakra sem, gyakorlatilag már a rendszerváltás előtt jó részt lezajlott a folyosói szekrénykönyvtárak terembe, szabadpolcra költöztetése. Jelen vizsgálat is közel száz százalékos értékekről számol be., bár elgondolkodtató, hogy még mindig akad iskola a vizsgáltak között, ahol az állománynak csak 15 százaléka férhető hozzá szabadon. Más helyütt írtunk ugyanakkor jelentésünkben arról, hogy a könyvtárak (kényszerű) komplex hasznosítása, illetve a letétek „laza” tárolása és állományvédelme milyen káros következményekkel járhat némely iskolákban.

III. A KÉRDŐÍV ÉS A SZÖVEGES JELENTÉSEK NÉHÁNY TOVÁBBI VIZSGÁLATI ELEME

E pontban a vizsgálatnak néhány olyan, az iskolai könyvtárak tevékenysége, működése és pedagógiai hasznosulása szempontjából fontos elemére térünk ki, amelyek már „tisztán” szakmai ellenőrzési kompetenciát hordoznak, de más könyvtárak szakfelügyeleti vizsgálatában tipikus értékmérők, és többségükben szerepeltek az általunk kiküldött kérdőíveken is.

1. Könyvtárostánárok, iskolai könyvtárosok, könyvtári alkalmazottak

Az iskolai könyvtárakban dolgozó szakalkalmazottak létszám-, munkaidő- és képesítési előírásait a közoktatási törvény tartalmazza. Ezzel is magyarázható, hogy amíg a szakfelügyeleti rendelet a nem nyilvános könyvtárak esetében vizsgálati szempontként tartalmazza a könyvtári alkalmazottak körét, alkalmazási és képesítési viszonyait is, addig ez az iskolai könyvtárak vizsgálati szempontjai közül kima-
radt. Jelen vizsgálat a szakmai ellenőrzés körében kérdezett rá először a létszámadatakra is. A vizsgált könyvtárakban az átlagos létszám – teljes munkaidőre vetítve – csaknem 1,3 fő. Természetesen (?) a jellemző viszonyt az „egy könyvtár–egy

könyvtáros” összefüggés jelenti, az viszont örvendetes, hogy a vizsgált könyvtárak közel egyharmadában legalább egy főállású és egy félállású szakalkalmazott dolgozik, sőt ez a létszámadat a gimnáziumok esetében az átlagot jelenti.

Ami az előírt képesítéseket jelenti (felsőfokú könyvtárosi, valamint az iskola-fokozatnak megfelelő pedagógusi), gyakorlatunkban még mindig meghaladja a tíz százalékot azoknak a kollégáknak az aránya, akik nem rendelkeznek a megkívánt pedagógusképesítéssel, ugyanakkor mindössze két fő (1,5%) nem rendelkezik közülük semmiféle könyvtáros képesítéssel.

2. Az iskolai könyvtár költségvetése

A szakfelügyelői vizsgálati jelentések leginkább problematikus elemének tartják az iskolai könyvtárak működésének a garantált (és betartott) költségvetések hiányát. A közoktatási intézmények költségvetésének tervezési gyakorlatában általában nem is szerepel elkülönítetten az iskolai könyvtár költségvetése, legfőleg az szakmai fejlesztésekre (állománygyarapításra) különítenek el összegeket a költségvetés tervezésekor. Ugyanakkor egyrészt ennek konzekvens betartása is kérdéses többnyire, másrészt – amint erről másutt szoltunk már – a szakmai fejlesztések hozadéka is a belső aránytalanságok erősödését mutatja, a tartós tankönyv–ingyen tankönyv fogalmak fölbukkanásával és terjedésével. Nem véletlen, hogy szinte minden szakfelügyelői jelentésnek az iskolavezetés számára megfogalmazott javaslatok között szerepel az az intenció, hogy minél nagyobb arányban szerepeljenek a könyvtár költségei a fenntartó intézmény által garantált költségvetésben, s hogy minél kisebb arányban kényszerüljön a könyvtáros a pályázati lehetőségekkel és tankönyv-, valamint egyéb támogatási formációkkal számolva tervezni a szakmai fejlesztést, állománygyarapítást.

3. Nyilvános könyvtári feladatok ellátása

A szakfelügyelői jelentések szerint a vizsgált iskolai könyvtárak közül négy lát el nyilvános könyvtári feladatokat is. Közülük három általános művelődési központ, egy pedig több funkciót ellátó komplex intézmény. A jelentések szerint csaknem minden második iskola könyvtárának szolgáltatásait igénybe veszik az intézmény alkalmazottain és tanulóin kívül más, „külső” használók – ha nem túl nagy számban is. Ezek többnyire az iskola korábbi tanulói, esetleg az alkalmazottak hozzátartozói, szülők.

IV. JAVASLATOK, VISSZAJELZÉSEK

1. A szakfelügyelői jelentésekben megfogalmazott javaslatok

A szakfelügyelőik részéről a könyvtárat fenntartó iskolavezetés, illetve a könyvtárostanárral kollégák számára megfogalmazott javaslatok szerteágazóak, számos kisebb-nagyobb hiányosságra hívják fel a figyelmet. A *Szemponrtrendszernek*, il-

letve a kérdőívnek szinte valamennyi pontjához kapcsolódnak hasznos tanácsok, tennivalók.

A javaslatok egy jelentős része a könyvtár létét igazoló dokumentumokra vagy azok hiányosságaira, a könyvtári nyilvántartások vezetésére a pedagógiai és a minőségbiztosítási program iskolai könyvtári vonatkozásaira utal. Ugyancsak számos javaslat tér ki az alkalmazotti létszám, a könyvtár iskolán belüli elhelyezése, alapterülete problémáira, valamint a könyvtári állomány gyarapítása, ellenőrzése, apasztása, a tankönyvek kezelésének kérdéskörére. Szinte mindenütt probléma a stabil és ütemes könyvtárfejlesztés hiánya, s a javaslatok egyik tárgya a könyvtár fejlesztéséhez költségvetésből garantált forrás biztosítása.

A vonatkozó jogszabály viszonylagos újdonsága indokolja, hogy többször téma a javaslatokban a muzeális állomány gondozásának ügye. Több szakfelügyelő is ajánlotta, hogy a könyvtárosok fektessenek nagyobb súlyt arra, hogy az intézményben és azon kívül is megismertessék az iskolai könyvtár munkáját és az elért eredményeket. Különösen hangsúlyos javaslatok fogalmazódtak meg az iskolai könyvtár kívánatos beilleszkedéséről a könyvtári, valamint a pedagógiai szolgáltató rendszerbe. Szintén több szakfelügyelő megfogalmazta annak üdvös voltát és előnyeit, ha a könyvtáros aktívan részt vesz a szakmai szervezetek életében.

Az iskolai könyvtárak negatív szakmai megítélésének, az iskolán belüli alacsony szakmai (pedagógiai) presztízisének visszatérő megfogalmazása és tipikus összegzése az itt következő „látlelet” az egyik szakfelügyelői jelentésből:

„A könyvtár állományával és szolgáltatásaival a hagyományos műveltség megszerzésének bázisa, a könyvtári informatika követelményeinek teljesítése a számítógépes oktatóteremben van lehetőség. Az elektronikus források ismerete és használata megkerülhetetlen a könyvtár és a könyvtárosok számára is, a tájékozódás és a kapcsolattartás előbb-utóbb a napi gyakorlat részévé válik. Szükséges lenne a könyvtáros-tanár ilyen irányú ismereteinek bővítése.”

A jelentések egyébként nem tettek konkrét javaslatokat, amelyek közvetlen minisztériumi beavatkozást igényelnének, de olyan javaslat akadt, amely az OPKM közvetítésével és közreműködésével várja a minisztériumtól módszertani útmutató kidolgoz(tat)ását a tankönyvek kezelésére. Bizonyos praktikus irányelvek, normatívák kiadását egyéb szakmai részterületeken is szívesen fogadnák a szakfelügyelők az ágazati irányítástól.

2. A fenntartói visszajelzések

A fenntartók, igazgatók részéről érkezett visszajelzések szerint az intézmények általában pozitívan fogadták a szakfelügyeletet. Többen megfogalmazták, hogy a korábbi szakfelügyelői–szaktanácsadói rendszer megszűnése óta érzik a hiányát – belső szakmai kompetencia híján – az iskolai könyvtári tevékenység időnkénti mérésének, értékelésének. „A kezdeményezést, amely az iskolai könyvtárak ellenőrzését elindította, feltétlenül hasznosnak tartjuk.” – fogalmazta meg tömören az általánosnak mondható véleményt az egyik igazgató.

A szakvéleményekben rögzített konkrét megállapításokat rendszerint elfogadták, elhárító, „kimagyarázó” attitűdöt mindössze egyetlen fenntartó visszajelzésben tapasztalhattunk.

Kissé összetettebb a megfogalmazott szakmai javaslatok fogadtatása. Az adminisztratív feladatokat tartalmazó javaslatok, az esetleg csak (át)szervezést igénylő, a könyvtárszakmai munka javításával kiküszöbölhető hiányosságok elismerése, fogadtatása egyértelműen pozitív, ezek vállalásával nincs gond. Ahol azonban az eddigi tartós alulfinanszírozottságot kifogásoló, jelentősebb anyagi ráfordítást igénylő megoldási javaslatok hangzanak el (létszám, helyiségbővítés, állományfejlesztés stb.), ott két rendszeresen visszatérő formula jelenti a reakciót. Az egyik a „forrás híján, sajnos, belátható időn belül nem tudjuk megoldani” típusú válasz, a másik pedig így szól: „Javaslatainak megvalósítására – folyamatosan keresve a finansziális lehetőségeket is – messzemenőkig törekszünk.” A kétféle válasz elég pontosan kifejezi a kétféle vezetői attitűdöt: az inkább passzív, defenzív, tehetetlenséget sugallót, illetve az inkább aktív, offenzív, megoldáskeresőt.

Ha még nem is volt általános, néhány visszajelzésben mégis előfordult már, hogy az iskola vezetése ütemtervet készített – felelősök megjelölésével és határidők rögzítésével – a szakfelügyelői jelentésekben kifogásolt hiányosságok megszüntetésére, a szakmai javaslatok megvalósítására.

Vezető szakfelügyelőként jó érzés volt szembesülni az olyan fenntartói reakciókkal, amelyekben az iskola igazgatója megköszöni a szakfelügyelőnek az iskolai könyvtáros munkájáról megfogalmazott elismerő véleményét, egyúttal értesíti a szakfelügyelőt, hogy ezt az elismerést személyesen tolmácsolta a kolleginának. Ugyancsak a szakfelügyelői munka értelmét húzta alá az az iskolai könyvtárosi üzenet, amelyben a kollegina megköszönte a szakértő közbenjárását a könyvtár telefonnal való ellátása érdekében. A telefon bekötése már meg is történt!

V. ÖSSZEZÉS

A VEZETŐ SZAKFELÜGYELŐ JAVASLATAI

Az iskolai könyvtári szakfelügyeleti munka jövőbeli tervezéséhez és szervezéséhez, végrehajtásához az alábbiakban összegzem javaslatainkat:

- a) Amennyiben a költségvetési lehetőségek megengedik, a jövőben mindenképpen növelni kellene az egy vizsgálati ciklusban az ellenőrzésbe bevont iskolai könyvtárak számát. Több mint háromezer (valamilyen szinten) működő iskolai könyvtár van, s az eddigi ütemezés mellett negyven évre lenne szükség egyszeri ellenőrzésükhöz. Ha viszont sikerül bővíteni az ehhez a munkához szükséges forrásokat, akkor mindenképpen több szakfelügyelőre lesz szükség. A jelenleg megfelelő jogosítványokkal ellátott huszonhárom létszámot célszerű lenne fölemelni legalább ötvenre, ehhez viszont újabb felkészítő tanfolyamok szervezése szükséges.
- b) A jelenlegi vizsgálati gyakorlat kisebb fogyatékoságait kiszűrendő a szakértő kollégák bevonásával ismét elemezni szükséges a kérdőíveket, s ahol erre int a tapasztalat, végre kell hajtani a megfelelő korrekciókat. Továbbképzési formában kell felhívni a szakértők figyelmét a most előfordult kisebb szakmai tévedéseik, bizonytalanságaik korrigálására, egyes nehezebb

ben értelmezhető részletkérdések egységes szemléletére, lépések teendők a szöveges jelentések tartalmi-formai egységesítésére is.

- c) Meg kell szervezni, hogy mind a könyvtári, mind a közoktatási szakterület ebben illetékes és érdekelt valamennyi munkatársa megismerkedhessen a két eddigi iskolai könyvtári szakfelügyelet és szakmai ellenőrzés tapasztalataival. Törekedni kell az ehhez szükséges publicitás mielőbbi biztosítására.
- d) Az átszervezés előtt álló Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban célszerű lenne megtartani, illetve a jövőben is hasznosítani az iskolai könyvtárakkal kapcsolatosan az Alapító Okiratban megfogalmazott felelősséget, kompetenciát, valamint az ott felhalmozott szakmai tapasztalatokat.
- e) A két tárca újbóli egyesülése után is fennáll az a helyzet – miként ezt az 1998 előtti tapasztalatok is igazolják! –, hogy a könyvtár az iskolában két szakterület határán létezik és működik. E létezés és működés iránti felelősség egyaránt hárul a közgyűjteményi és az oktatásirányításra is. A két szakterület kívánatos együttműködésére a közös tárcán belül nagyobb az esély. Ennek az együttműködésnek egyik gyakorlati haszna és eredménye lehet a szakfelügyeletnek és szakmai ellenőrzésnek irányítási szintű harmonizációja, mert a gyakorlat többszörösen bizonyította, hogy az iskolai könyvtári munka tartalmi elemei a gyakorlatban szétválaszthatatlanok.
- f) Fontos és érdemes lenne az iskolai könyvtárak érdekében a jövőben is működtetni egy gyakorlat közeli, közös bizottságot. A megszervezendő Szakmaközi Bizottság feladatai közé tartozhatna többek között az iskolai könyvtárak ügyével kapcsolatos mindennemű tervezett intézkedés kommentálása is. E feladatkörében a Szakmaközi Bizottság véleményezhetné többek között az iskolai könyvtárak jogi szabályozását, a szakterületet érintő irányelvek, állásfoglalások tervezeteit, emellett a szakfelügyelet és szakmai ellenőrzés bonyolítását, a módosítandó szakfelügyeleti *Szempontrendszert*, majd a vizsgálatot záró vezető szakfelügyelői jelentést is.

Balogh Mihály